

Dostál, Bořivoj

[Sedov, Leonid Ivanovič. Slavjaně [i.e. Slavjane] verchněgo [i.e. verchnego] Podněprovja [i.e. Podneprov'ja] i Podvinja [i.e. Podvin'ja]]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1972, vol. 21, iss. E17, pp. 151-154

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109489>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

aparátém a skromným obrazovým vybavením mapami a kresbami inventáře jen v nezbytné míře doplňuje text. Dílo představuje významnou pomůcku archeologů, historiků, lingvistů, etnografů i všech, kdož se zabývají nebo zajímají o otázky slovanské etnogeneze.

Bořivoj Dostál

V. V. Sedov, Slavjaně věrchněgo Podněprovia i Podvinja, MIA 163. Moskva, Nauka 1970. 200 str., 47 obr.

Předmětem práce je prehistorie Bělorusů v rozmezí od poloviny I. tis. před n. l. do 13. stol. n. l. Vedoucím motivem je shromáždění maxima důkazů o rozhodujícím významu baltského substrátu pro etnogenezi Bělorusů. Seznámit se s obsahem této práce je užitečné již proto, že zhruba stejná problematika byla odlišným způsobem téměř současně zpracována P. N. Tretjakovem (U istokov drevněrusskoj narodnosti, Leningrad 1970; Finno-ugry, balty i slavjaně na Dněpre i Volge, Moskva-Leningrad 1966) a že se k ní rozvinula v sovětském odborném tisku živá diskuse (V. V. Sedov, Sov. etn. 1967, č. 2, 112—129; týž, Slov. etn. 1969, č. 1, 105—121; P. N. Tretjakov, Sov. etn. 1967, č. 4, 110—118; V. A. Žučkevič, Sov. etn. 1968, č. 1, 107—113; M. J. Grinblat, Sov. etn. 1968, č. 5, 79—92; G. F. Solovjova, Sov. arch. 1963, č. 2, 95—106; táž, Sov. arch. 1971, č. 2, 124—132).

Metodickým východiskem díla je předpoklad o shodě archeologické kultury s etnikem, který připomíná tolik kritizovanou metodu Kossinovy sídlištní archeologie. Autorovo vysvětlení vlastního postupu ukazuje, že je dalek ztrnulého, rasistického a šovinistického pojetí etnického výkladu archeologických kultur jak se projevuje v pracích uvedeného německého archeologa a jeho žáků, místy se však nevyhnul přecenění typologických hledisek při určování etnicity (přiznačnost berličkovitých jehlic pro baltský areál a hřebíkovitých jehlic pro skythoidní areál). Zdá se, že místy se prohřešil i proti svému základními metodickým předpokladu: připouští, že pod dvěma kulturami se skrývá v podstatě jedno etnikum (skupinu hornodněperských kultur rané doby železné i zarubiněckou kulturu pokládá za baltské). Metodika etnického výkladu archeologických kultur je ovšem jak v sovětské tak v celosvětové archeologii dodnes nepropřacována a nelze tedy ani autorovi vytýkat jisté váhání v této oblasti, snažil-li se jinak poctivě a kriticky využít všech pramenů, které jsou v řešení daných otázek k dispozici.

V prvé části práce se autor zabývá předslavanským osídlením horního Podněpří a Podviní. Hydronymická bádání rozvíjející se od sklonku 19. století (Filevič, Kočubinskij, Buga, Vasmer, Toporov, Trubačov) ukazují, že tyto oblasti byly původně osídleny Balty. Zaplňují je totiž baltské hydronymy až k jižním okrajům připeřského bazénu na Pravobřeží a k Sejmu na Levobřeží; na severu a severovýchodě, zejména v meziříčí Volhy a Oky, dochází k překrývání baltské hydronymie se starší ugrofinskou. Severně od baltského areálu se nachází oblast kompaktní ugrofinské hydronymie a jižně od něj se rozprostírá řidčeji dokumentovaný areál iránské hydronymie. Stejný obraz skýtá i archeologický materiál: oblast ugrofinské hydronymie se kryje s areálem tzv. textilní a rohožové keramiky (djakovská a goroděcká kultura vyznačující se kruhovými nebo obdélníkovými zemnicemi a srubovými nadzemními stavbami), oblast baltské hydronymie je totožná s areálem kultur s rýhovanou keramikou, dněprodvinskou, hornookskou, juchnovskou a milogradskou (charakterizovaným s výjimkou milogradské kultury velkými několikoprostorovými domy kúlové konstrukce, které se během věků zmenšovaly) a oblast iránské hydronymie ve středním Podněpří se shoduje s areálem lesostepních skythoidních kultur (s tzv. popelišti souvisejícími s nevelkými nadzemními stavbami na sídlišťích).

Autor dále podrobně probírá jednotlivé archeologické kultury baltského areálu, vymezuje jejich územní rozšíření a časový rozsah, podává přehled jejich výzkumu, charakterizuje jejich sídliště, pohřebiště a ekonomiku jejich nositelů v historickém vývoji a všimá si přitom řady detailů. Skýtá tím čtenáři cenný přehled, neboť sjednocuje terminologii i roztržité obraz těchto kultur, podávány úryvkovitě nebo příliš rámcově v literatuře. Kulturu s rýhovanou keramikou přičítá předkům Litevců, dněprodvinskou kulturu předkům smolensko-polských Kriviců. V obou kulturách je původní a jediná forma sídliště — malá hradiště (objevují se od 7.—5. stol. před n. l. a prodělávají dlouhý stavební vývoj) — vystřídána ve 3.—4. stol. nechráněnými sídlišti v souvislosti s pokrokiem v zemědělství, s rozpadem rodových vztahů a se vznikem teritoriální obcí. V ekonomice obou kultur má aspoň zpočátku základní význam chov dobytka, zemědělství je teprve na druhém místě vedle lovu a rybolovu; jsou v nich též prokazatelné stopy hutnické, kovářské a kovolitecké výroby a je pro ně typický výskyt závažíček tzv. djakovského typu, pokládáných dříve za přiznačná pro ugrofinský areál. Jihovýchodní baltské kultury — juchnovská, hornookská, milogradská — tvoří podle Sedova zvláštní skupinu, neboť jejich nositelé byli asimilováni tvůrci zarubiněcké kultury, jejíž potomci byli předchůdci Slovanů. Je to poněkud rozporné tvrzení, poněvadž jinak pokládá autor zarubiněckou kulturu za západno-

baltskou. Jihovýchodní skupina baltických kultur se vyznačuje silnějšími skythoidními vlivy (např. hliněnými bloky, rohatými cihlami aj.). Zvláště se mezi nimi vyjímá milogradská kultura, která v jižní části svého areálu nemá typická hradíště, nýbrž jen nechráněná sídliště s nevelkými obydlími, vyspělou zemědělskou ekonomiku, odlišnou keramiku se zaoblenými dny a na rozdíl od ostatních baltických kultur zaniká již kolem přelomu letopočtu. — Keramika ostatních baltických kultur je v celku jednotná tvarově i výzdobně: jde o kónické nebo dvoukónické nevýrazně profilované hrnky, většinou nezdobené, výjimečně s řadami nebo trojúhelníky vpichů nebo s otisky prstů; jen v kultuře s ryhovanou keramikou je charakteristické svíslé rýhování nádob. — V souvislosti s baltickými kulturami se autor dotkl i otázek Herodotových Neurů; přiklání se k názoru Gimbutasové, že jde o jeden z východobaltských kmenů.

Obsáhlou pozornost věnuje Sedov zarubinečské kultuře, zaujímající jižní okraj baltického hydronymického areálu od sklonku 2. stol. před n. l. a výrazně se lišící od předešlých kultur. Odmítá názory těch autorů, kteří spojují její vznik s předskythskými (Terenožkin), skythoidními (Petrov, Petrenko) nebo milogradskou kulturou (Pobol, Danilenko) a přiklání se k mínění oněch badatelů, kteří vyvozují zarubinečské památky z kultury pomořské a z kultury zvonových hrobů (Kucharenko, Mačinskij). Sedov konstatuje rané pronikání zarubinečské kultury do hornodněperského Levobřeží, do oblasti juchnovské kultury, kde vzniká smíšená pozdnězarubinečská kultura s juchnovskými prvky, zvaná počepská (1. stol. před n. l. až 5. stol. n. l.); od 2.—3. stol. n. l. pronikají pozdnězarubinečské prvky (keramika, polozemnice) na horní Oku, kde vzniká za jejich přispění moščinská kultura (3.—7. stol.) s charakteristickými ozdobami geometrického stylu s jamkovým emailem a s keramikou odrážející tradice hornookské a zarubinečské kultury. Sedov neshledává kulturní kontinuitu mezi pozdnězarubinečskými a moščinskými památkami a raněstředověkou slovanskou kulturou a pokládá zarubinečskou kulturu na rozdíl od P. N. Tretjakova za neslovanskou; přičítá ji západobaltským předkům Goljadi, kteří pronikli do hornodněperského Levobřeží a do volžsko-okskeho meziříčí v hluboké minulosti. Dokladem správnosti této teze jsou mu západobaltské hydronymy v této oblasti. Odlišnost zarubinečské kultury od ostatních baltických kultur není podle něho na překážku této interpretaci, neboť též západobaltská a východolitevská kultura jsou naprosto odlišné i při etnické totožnosti jejich nositelů (obě jsou baltské). V zájmu ucelenosti své koncepce o pomořském původu zarubinečské kultury přiklání se Sedov k těm autorům, kteří pokládají pomořskou kulturu za baltickou.

Baltské památky 2. pol. I. tis. n. l. představují podle Sedova malá nechráněná sídliště s dlouhými kulovými domy v severní a polozemnice v jižní části hornodněperského areálu, dále útočičná hradíště s kruhovými kulovými obořešti, s žárovými plochými, výjimečně mohylovými pohřebišti. Z drobného inventáře jsou typické zvláště bronzové ozdoby s jamkovým emailem a keramika jednak slabě profilovaná nezdobená, odvoditelná od dněprodvinské, jednak lomená s válcovitým hrdlem a s kónickým spodkem, odvoditelná od zarubinečské. Sedov odmítá Tretjakovovo dělení hornodněperských památek na severní baltické a jižní slovanské i jeho odvozování dvoukónické keramiky typu Penkovka s prostoru mezi Bugem a Dněprem od hornodněperské pozdnězarubinečské keramiky. Soudí, že obě keramické skupiny se vyvíjely nezávisle z odlišných památek 1. pol. I. tis. n. l.; poukazuje na to, že na dněprobužských sídlištích nejsou všechny tvary, jaké se vyskytují v horním Podněpří, a naopak, že na sídlištích typu Penkovka se objevují další keramické tvary, které nejsou v horním Podněpří.

Druhá část knihy pojednává o Slovanech před jejich expanzí do horního Podněpří a Podvíní. Autor, aniž se zabývá otázkou geneze Slovanů a jejich kultury, vychází z památek datovaných do poloviny I. tis. n. l., které jsou pokládány za časněslovanské. Dělí je na tři skupiny: 1. Skupina s keramikou pražského typu s nechráněnými sídlišti a s ojedinělými hradíšti, s malými polozemnicemi s hliněnými nebo kamennými pecemi a s žárovými plochými (později mohylovými) pohřebišti; přičítá ji Sklavínům, předkům Volyňanů, Drevljanů, Dregovičů, Poljanů, Severjanů, Tiverců a též Radimičů a Vjatičů (západoslovanské kmeny jsou mimo pracovní zájem autora). 2. Skupina severozápadní — pralechitská (střední a severní Polsko a NDR) s dvoukónickou specificky zdobenou keramikou s nechráněnými sídlišti a o něco mladšími hradíšti s nadzemními stavbami a s žárovými plochými i mohylovými pohřebišti; přičítá ji Venedům, z nichž vyšli též předkové Slovanů a Krivičů. 3. Skupina jihovýchodní s keramikou typu Penkovka (dvoukónickou, válcovitě kónickou, s lehce prohnutými stěnami, talíře) v povodí Bugu, mezi Dněstem a dolním Dněprem, s nechráněnými sídlišti s polozemnicemi s kamennými pecemi; přičítá ji Antům. — Zjištěné tři skupiny časněslovanských památek odpovídající třem Jordanisovým názvům Slovanů nepokládá Sedov za doklad původní jazykové tripartice Slovanů, jak se jeví dnes, nýbrž přiklání se k názoru o původní jazykové bipartici s menším severozápadním dialektickým komplexem (venedským — pralechitským), z něhož vzešly jazyky lechitské a severovýchodoslovanské, a větší jihovýchodní dialektický komplex (kryjící se s areálem pražského typu, tj. se Sklavíny), z něhož vznikly jazyky český, slovenský, jihoslovanské a středo- a jiho-

východoslovanské. V Antech spatřuje Sedov zvláštní slovanskou kmenovou jednotku s vlastním dialektem, která byla na počátku 7. stol. zničena Avary a její zbytky se slily s jihovýchodní dialektickou skupinou.

Třetí část knihy pojednává o východoslovanských kmenech horního Podněpří a Podviní — o Dregovičích, Krivičích, Severjanech, Radimičích. Popisují se v ní jejich archeologické památky od poloviny I. tis. n. l. do 13. stol., a to zejména hrobové, je nastíněna historie jejich výzkumu a jsou stanoveny hranice jejich rozšíření na základě charakteristických ozdob a znaků pohřebního ritu; uvažuje se též o původu a stěhování těchto kmenů. Obzvlášť si autor věnuje baltské prvky v pohřebním ritu v inventáři a hydronymii jednotlivých kmenových areálů.

Dregovičům, přesněji jejich předkům, patřily v 6.—8. stol. památky pražského typu při březích Pripeti. Jejich kolonizace pronikající baltským prostředím po Dněpru a Berezíně až na Dvinu se projevuje v 9.—10. stol. žárovými mohylami s ručně lepenou keramikou, obsahující zpravidla ohniště v základně nebo v násypu, nebo pohřeb na úrovni či ve vrcholu mohyly bez žárovíště. Kostrové mohyly 11.—13. stol. (s pohřby na úrovni, v násypu, v jamách) vykazují některé baltské rysy, za něž Sedov pokládá východní orientaci, uložení mrtvých na žárovíštích, některé šperky (spirálky, spirálové prsteny, náramky s hadími hlavami, podkovovité a hvězdicovité přezky aj.). Za charakteristický dregovičský šperk označuje granulované perly a záušnice s třemi perlami minského typu; ostatní ozdoby se nacházejí často i u jiných pravobřežních kmenových skupin.

Kriviči se vyznačují v 6.—9. stol. dlouhými mohylami s žárovými pohřby, s dvoukóničkou keramikou a se značným množstvím ozdob substrátního baltského původu (spirálky, čelenky, nákrčníky, ozdoby s jamkovým emailem, lichoběžnkové závěsky aj.), které vzbuzovaly pochybnost o jejich slavnosti. Proti tomu mluví skutečnost, že stejné věci jsou i v kruhových žárových mohylách 9.—10. stol., o jejichž slavnosti se nepochybuje. Na základě postupného šíření dlouhých mohyl z pskovské oblasti do smolenského Podněpří lze usuzovat, že Kriviči přišli ze západu, z venedaké oblasti na území Polska; svědčí pro to i nadzemní stavby na krivičských sídlištích, jazykové zvláštnosti v pskovských nářečích, opakování vodních názvů rozšířených v Polsku a též na krivičském území aj. Autor trvá na polském původu Krivičů, přestože z Polska nejsou známy dlouhé mohyly; soudí, že ty jsou novotvarem 6. stol. vzniklým v důsledku překrytí baltského substrátu; starší hrobové památky předků Krivičů prostě nejsou známy a nemá smysl je hledat v jejich pozdější podobě. — V 9.—10. stol. přecházejí Kriviči ke kruhovým žárovým mohylám s obvodovými příkopy dvakrát až třikrát přerušeny; v jejich ritu, keramice a jiném inventáři se jeví návaznost na dlouhé mohyly. Jejich zvláštností je na kruhu točená keramika tzv. gnězdovského typu. Po půlstoletém birituálním období (od pol. 10. stol. do 1. čtvrtiny 11. stol.) přecházejí i Kriviči ke kostrovému pohřbívání pod mohylami (na úrovni, v násypu, v jamách). Kostrové pohřby obsahují četnou keramiku a ozdoby, z nichž nejtypičtější jsou náramkovité záušnice se zavázanými konci, dále závěsky v podobě koníků (jejichž kartografie vyznačuje postup krivičské kolonizace), množství všeruských typů ozdob a některé baltské šperky (páskové čelenky ze spirálek, náramky s hadími hlavami, spirálovité prsteny aj.) svědčící o baltském substrátu krivičského území, představovaném potomky nositelů dněprorské kultury.

Severjané sídlící na Děsně, Sejmu a Sule, avšak východněji na dněperském Levobřeží, než se původně předpokládalo (Rybakov), byli v nejstarší fázi nositeli romenské kultury (8.—10. stol.), s níž jsou v 9.—10. stol. souběžné žárové mohyly s keramikou lepenou v ruce (romenskou) i točenou na kruhu (raný gnězdovský typ). Není vyloučeno, že Severjané pohřbívali též na plochých pohřebištích (Volyncevo). Volyncevské černé leštěné hrnky s válcovitým hrdlem spojuje Sedov se saltovskou keramikou a přičítá ji slavizovanému alanskému substrátu, od něž asi pocházejí i spirálovité náušnice a o jehož přítomnosti svědčí iránská hydronomie na dněperském Levobřeží. Sám etnonym Severjané odvozuje od iránského seu — černý. Ukrytí pokladů na dněperském Levobřeží na počátku 8. stol. spojuje nikoliv se zvýšenou aktivitou Chazarů (Korzuhinová), ale s vpádem Slovanů na Levobřeží, kteří sem přinesli romenskou kulturu, zatímco substrátní slavizovaný element alanský vytvořil volyncevskou kulturu. Severjanské kostrové mohyly 11.—13. stol. se vyznačují převahou pohřbů na úrovni, chudou výbavou, v níž převažují spirálovité náušnice a jiné ozdoby všeruských typů. Prvky baltského substrátu jsou tam vzácné.

Radimiči přišli do svých historických sídel až v 9. stol. (předtím na jejich území nejsou slovanské památky) a do konce 10. stol. si udrželi svá knížata a vojsko. Sedov je na rozdíl od jiných autorů nevysuzuje z Polska, ale ve shodě s Karským a s Niederlem ze západních oblastí Rusi, ze sousedství s Polskem, konkrétně z Podněstří, a to na základě opakování slovanských hydronymů v Podněstří a v Posoží. O vývoji pohřebního ritu, dataci a inventáři mohyl akceptuje autor závěry Rybakovy a ve shodě s ním pokládá pro Radimiče za příznačné sedmiprsté náušnice. Též u Radimičů shledává v hrobovém inventáři 11.—12. stol. řadu baltských prvků:

nákrčníky s přesahujícími se rozetovitými konci, paprscité přezky, uzlovité závěsky, náramky s hadími hlavami aj.

Čtvrtá část práce pojednává o přínosu baltského substrátu do kultury východních Slovanů, a to na základě dokladů archeologických, antropologických, etnografických, linguistických. Podle archeologického materiálu probíhala slavizace Baltů od 7. do 13. stol. Za nejvýznamnější archeologicky doložitelný baltský příznak v hrobech pokládá Sedov východní orientaci nebožtíků, k níž se pak pojí i baltský inventář hrobů (zejména zmíněné typy ozdob), nepřítomnost keramiky v hrobech, antropologické shody se současnými latgalakými a žemajtskými hroby atd. Autor rozvíjí širokou polemiku s G. F. Solovjovovou, která neschvaluje s jeho závěry. Přestože u řady námitek Sedov zpochybňuje jejich platnost, a i když lze jeho argumentaci chápat jen v konkrétních teritoriálních a časových souvislostech, nelze skrýt nedostatečnou přesvědčivost Sedovových důvodů, zvláště v některých formulacích. Např. východní orientace nebožtíků se vyskytuje v jistém procentu (někdy v souvislosti s pohlavím pohřbených) v celém slovanském světě, uložení nádoby v hlavách pohřbených se objevuje ve značném počtu na moravských středohradištních pohřebištích, kladení jehel s nitěmi (někdy i s jehelníčky) do hrobů je rozšířeno v slovansko-avarských hrobech v Karpatské kotlině i ve velkomoravských hrobech 9. stol. atd., což je nesporně bez souvislosti s baltským substrátem nebo vlivem. Jestliže současný valdajsko-hornodněperský antropologický komplex se kryje s areálem staré baltské hydronymie i s výskytem středověkého dolichokranního středolícího antropologického typu, není u některých etnografických dokladů (kult hada, kamenů, kulová technika stěn, čelenky aj.) bezpečně doložitelné, že se nevyskytují jinde ve slovanském světě-mimo oblast běloruskou a zda tudíž mají baltský původ. V souvislosti s výkladem o baltských prvcích v jazyce hornodněperských a hornodvinských Slovanů podává Sedov přehled vývoje názoru na vznik Bělorusů (Karskij, Šachmatov, Rastorgujev, Bogdanovič, Pičeta, Grinblat) a zdůrazňuje na rozdíl od nich podíl baltského substrátu na vzniku běloruského jazyka, který se projevuje ve slovníku, ve vzniku běloruských polyftongů, ve dvou typech akání odpovídajících dvěma pravěkým masivům Baltů na běloruském území, v dzekání a cekání, změkčení d a t, a ve vzniku tvrdého r. Konstatuje, že vznik běloruštiny se kryje s vrcholným stadiem slavizace Baltů, tj. se 13.–14. stol., pouze některé znaky se objevují v literárních památkách s jistým zpožděním.

V závěru Sedov stručně shrnuje průběh asimilace Baltů Slovany v horním Podněpří a zdůrazňuje, že právě baltští aborigenové stmelili z různých stran příšle a různými dialekty mluvící slovanské kmeny v středověkou běloruskou národnost. Baltské substrátní prvky na území Rusů byly slabé a pozdní; rozhodující vliv na etnogenezi severní větve Rusů měli Ugrofinové.

Práce je vybavena četnými mapami; kartografickou metodou se podařilo Sedovovi názorně vyjádřit a někdy i přesvědčivě podepřít své hypotézy. Pro pracovní postup autora je typické kombinování závěrů archeologických s linguistickými, antropologickými, etnografickými aj., což je nesporně metodicky správné, ale též velmi pracné, vyžadující velké seřetělosti a dostatečné orientace v řadě vědních disciplín. Za takovýchto okolností se ovšem badatel také často dostává na vratkou půdu, neboť není v silách jedince zvládnout složitou metodiku a obširný faktografický materiál různých vědních disciplín. Proto není divu, že autorovy názory shrnuje v této knize a publikované dílčím způsobem i jinde vyvolaly značnou diskusi. Přesto jde o knihu užitečnou, neboť systemizuje poznatky o dosud úryvkovitě popisovaných kulturách a nálezových skupinách v historickém přehledu. Je ukázkou usilovného a nebojácného hledání tam, kde se nablízka hotová řešení, nebo kde se zdála cesta zcela neschůdnou, a dokladem živého myšlenkového ruchu v sovětské archeologii.

Bořivoj Dostál

Několik poznámek k dislokaci římských auxilií v Dolním Podunají

Vědecká pracovnice Ústavu pro balkanistiku BAV Vasilka Gerasimova publikovala ve dvou časopiseckých příspěvcích podstatné části své kandidátské práce o římských auxiliích v Dolním Podunají. Srov.: *Dislokacija na rimskite pomoštni vojski v provincija Mizija ot 44 do 86 g. na n. e.*, Archeologija, XII, Sofia 1970, kn. 4, str. 22–33; *Razmestvane na rimskite pomoštni vojski prez II v. v Mizija i Dakija (po epigrafiski pametnici)*, tamže, XI, Sofia 1969, kn. 4, str. 5–11.

Meritem podnětné práce stala se především problematika dislokace pomocných jednotek, jež nabyla v posledních letech naléhavě aktuálnosti v důsledku podstatného rozšíření pramenného materiálu. Jeho jádrem je řada vojenských diplomů, dále nové a zčásti i jiným způsobem interpretované starší nápisy vojáků a veteránů, a konečně přemíra vojenských kolků na cihlách a jiných keramických produktech, jejichž počet se nebyvale rozšířil výzkumy v lokalitách vojenských táborů i jinde. Oporou jsou autorce hlavně výzkumy na půdě Bulharska, pro jehož území